

Carte apărută cu sprijinul

MINISTERULUI CULTURII ȘI CULTELOR

prin intermediul

AGENȚIEI FONDULUI CULTURAL NAȚIONAL

Lucian Nastasă

**ITINERARII SPRE LUMEA
SAVANTĂ**

**Tineri din spațiul românesc
la studii în străinătate
(1864-1944)**

Editura Limes
Cluj-Napoca, 2006

Colecția: PARADIGME

Coordonator: GHEORGHE PERIAN

Editor: MIRCEA PETEAN

Coperta: CRISTIAN CHEȘUȚ

© Editura LIMES, 2006

Str. Snagov, 3/9

400420 Cluj-Napoca

Tel./fax: 0264/544109; 0723/194022

Email: edituralimes@yahoo.com

<http://www.edituralimes.ro>

ISBN: 973-726-183-6

978-973-726-183-0

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE.....	7
UNIVERSITATE ȘI ELITE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC (Sistemul național de formare a elitelor).....	14
ETAPELE ÎNȚIERII „ACADEMICE“	53
UNIVERSITĂȚILE OCCIDENTALE ȘI FORMAREA ELITEI INTELCTUALE ROMÂNEȘTI	
Mirajul Europei și funcțiile simbolice ale „peregrinării academice“	70
Motivații și factori mobilizatori pentru studiile în străinătate	94
ITINERARIILE FORMĂRII ACADEMICE EXTRA-NAȚIONALE	
Spre „Orașul Luminilor“	127
Tentațiile universităților prusace.....	206
Mirajul unui Imperiu.....	256
Ungaria.....	270
Praga.....	282
„Cetatea Eternă“ și obsedanta Peninsula Italică	284
Prin Țara Cantoanelor	294
Spre adevărata Belgie – nu cea a „orientului“	301
Tentative Iberice	308
Spre Elada	311
Afinitățile proximității	312
Orizonturi anglo-saxone.....	317
Nu putea lipsi exoticul	322
ÎN LOC DE CONCLUZII.....	324

UNIVERSITATE ȘI ELITE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC (Sistemul național de formare a elitelor)

Dintr-o anumită perspectivă, vocația Universității este inseparabil legată de ideea unei anume transcendențe a spiritualității, a culturii și științei, a cunoașterii teoretice, această instituție constituind fundamentul întregului angrenaj cultural național, cu o fizionomie mai bine conturată în direcția formării elitelor intelectuale. Nu întâmplător, Universitatea – în accepțiune clasică – s-a dezvoltat sub tutela unei discipline atotcuprinzătoare precum filosofia, alături de care au înflorit materii cognitive, speculative, mai curând teoretice decât practice, atașate diverselor ideologii ori idealuri civilizatoare, care transmiteau principalele achiziții ale trecutului și sintetizau sistematic noutățile de orice fel. Așadar, într-o logică măcar formală, instituțiile de învățământ superior par a-și fi asumat de timpuriu o menire universalistă, contribuind la transformările sociale și politice care sunt asociate cu modernitatea. Acest atribut fundamental trebuie conferit indiscutabil și universităților românești, deși evoluția lor pare să fi fost însoțită de nenumărate sincope și neîmpliniri.

Mai totdeauna la noi reformele universitare s-au lăsat greu a fi elaborate și adoptate, iar când s-a făcut acest lucru, parcă „jumătățile de măsură” au devenit cuvântul de ordine. Orice înnoire a părut și pare încă marea piatră de încercare a dirigitorilor noștri mai din totdeauna. Iar acest lucru poate și pentru că spre deosebire de alte societăți, în spațiul românesc asistăm – printre altele – la prea multă inerție, la prea puține confruntări între universitate și stat (mai bine zis câmpul politic), ceea ce nu înseamnă neapărat că relația dintre cele două sfere a fost una armonioasă. Dimpotrivă, mai toate defectele, crizele, neputințele celor aflați la guvernare sau care gravitau în jurul centrelor de putere politică, și-au aflat prelungirea și în mediul universitar, deși autonomia acestuia din urmă era un atribut prevăzut mereu prin articole de lege și invocat în gura mare. Pentru că dependența accentuată față de puterea politică a fost reală, puternică și îndeosebi perfidă. În plus, nu trebuie omis faptul că cei ce elaborează reformele și le aplică sunt și ei oameni, produsul

acestui mediu cultural autohton, indivizi cu calități, dar și cu defecte. Cu toată că ar putea părea cam supărătoare remarca făcută cândva de C. Rădulescu-Motru la adresa lui Ion Petrovici, pe când acesta era ministru al Educației în vremea regimului Antonescu, și anume că „ministrii români au capul plin de proiecte, dar nici o persistență să-și realizeze proiectele”¹, această observație ar trebui totuși să dea mai mult de gândit.

Nu stă acum în intenția noastră de a reconstrui empiric și cu prea multă acribie evoluția universităților din spațiul românesc, existând deja suficiente studii din această perspectivă. Vom căuta doar să surprindem câteva cadre pe care le considerăm esențiale pentru articularea subiectului anunțat în titlul volumului. Chiar și așa însă, o atare sistematizare nu ne apare nicicum satisfăcătoare, prin temerile de a nu fi reușit să aflăm modalitățile optime în a surprinde convenabil și ilustrativ ceea ce ne pare esențial pentru articularea tematicii abordate.

Create în sens modern prin punerea în aplicare a Legii Instrucțiunii din 5 decembrie 1864², primele două universități românești de la București și Iași au avut încă de la început o structură deosebit de fragilă, deși acestea nu au apărut *ex nihilo*. O întreagă suită de evenimente au precedat acest moment, deloc similare pentru ambele centre universitare care, până la definitivă unire a principatelor, au fost și capitalele politice ale Moldovei și Țării Românești.

Aproape ca pretutindeni, cele două metropole au adăpostit încă de la începutul veacului al XVIII-lea, cu intermitențe, așezăminte de așa-zis învățământ superior, *Academii* în limbajul vremii³, care erau totuși departe de exigențele pregătirii unei veritabile elite intelectuale în sens modern, tutela bisericii creștin-ortodoxe fiind mai mult decât pregnantă, iar alăturarea celor mai diverse discipline umaniste și a

¹ C. Rădulescu-Motru, *Revizui și adăugiri*, 1943, ed. Rodica Bichis și Gabriela Dumitrescu, București, Edit. Floarea Darurilor, 1996, p.40

² În „Monitorul Oficial”, nr.272 din 5 decembrie 1864, reproducă în volumul apărut sub egida Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor deciziuni și dispozițiuni generale ale acestui departament, 1864-1901*, adunată și publicată sub îngrijirea d-lor C. Lascăr și I. Bibiri, București, Imprimeria Statului, 1901, p.9-34.

³ Asupra acestora vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Edit. Academiei, 1971; Elena Grigoriu, *Istoricul Academiei Domnești de la Sf. Sava (Contribuții documentare)*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1978.

cătorva tehnico-științifice reflectând mai degrabă un spirit al epocii, tot mai raționalist, dar fără finalități practice. Pe de altă parte, până spre deceniul al treilea al veacului XIX, limbile predilecte de predare a diverselor discipline erau greaca, latina și franceza, fără a lipsi însă și eforturile de cultivare a limbii române. Deși modeste în ce privește programa de învățământ și ponderea corpului profesoral, cele două stabilimente („Academii domnești“) de la București și Iași au servit totuși la răspândirea ideilor luministe ale epocii și la dezvoltarea gustului pentru științele moderne. Totodată au jucat un rol important în producția de carte tipărită, în cadrul acestor Academii traducându-se, compilându-se și editându-se lucrări în vogă de filosofie, literatură, gramatică, logică, științe exacte etc. În același timp, îndeosebi Academia din București a reușit să constituie un pol de atracție pentru numeroși tineri din Peninsula Balcanică, însă ambele instituții oferind o parte a corpului funcționare și stimulând gustul pentru educație și cultură, mulți din foștii elevi afirmându-se ulterior prin realizările intelectuale și în cadrul mișcării de regenerare politică a națiunii.

Abia în deceniul al patrulea, la Iași, Academia Mihăileană capătă un plus de consistență, datorită distincției ce se realizează între cursul gimnazial și cel superior⁴, iar prin Așezământul școlar din ianuarie 1851 se impune o structură – am putea spune – universitară, prin organizarea pe temeiul unui regulament a facultăților de filosofie (cu două secțiuni: „științe filosofice“ și „matematice și fizice“) și științe juridice, totodată prevăzându-se și instituirea unor cursuri de medicină și a unei facultăți teologice; prin același document, româna devenea limbă de predare. Iar într-o manieră oarecum asemănătoare s-au petrecut lucrurile și la București, tot în 1851, deși mai puțin articulat, dar în virtutea aceluiași efort de creare a unui învățământ de rang înalt. Însă aceste Academii, așa cum erau ele concepute, serveau doar instruirii, fiind niște instituții rigide, care transmiteau cunoștințe eterogene, departe de a contura un sistem de valori dominant, în care „studentii“ aveau obligația de a urma toate branșele de studii, în vreme ce modelul universitar – așa cum se prezenta el în apusul Europei la acea epocă – devenise tot mai suplu, fiind destinat dezvoltării și producției științifice.

⁴ Gabriel Bădărau, *Academia Mihăileană (1835-1848). Menirea patriotică a unei instituții de învățământ*, Iași, Edit. Junimea, 1987.

Așadar Iașul părea prin inițiativele domnești și prin câțiva cărturari cu ambiții de reformare politică, socială și spirituală să dețină primatul în edificarea învățământului superior modern, deși distanța cronologică față de faptele similare din capitala Valahiei – din perspectivă istorică – nu are nici o semnificație. Ca întotdeauna, în viața ordinară, orgoliile primordialității apărute ulterior generează surrogate, iar în cazul de față afirmația nu este nicidecum gratuită. Unirea celor două principate române în ianuarie 1859, ce a pornit din capitala Moldovei, a însemnat după scurtă vreme și pierderea statutului de centru politic în favoarea Bucureștiului, ulterior Iașul consolându-se cu atributul de „capitală culturală“ a României și în virtutea faptului că aici a fost fondată prima universitate modernă.

Din această perspectivă, se cuvine să reținem însă faptul că într-adevăr, încă din 26 octombrie 1860, principele Alexandru I. Cuza a semnat decretul de întemeiere a Universității din Iași⁵, prin care se prevedea ca aceasta să cuprindă patru facultăți: filosofică, juridică, teologică și medicală. Din toate prevederile decretului, câteva se impun a fi subliniate, întrucât vor ajuta la înțelegerea multor particularități ale învățământului nostru universitar. În primul rând, se prevedea că „facultățile formează un institut național, în care se vor propune toate ramurile științelor, fără nici o eschidere“; apoi „toți membrii universității sunt considerați ca funcționari înalți ai statului, ei vor fi români“. În caz de necesitate, pentru limbile străine, se vor putea întrebuița și profesorii de altă naționalitate, cu drepturile acordate acestora de legile speciale ale țării. Și finalmente, „în viitor, nici un june nu va mai putea fi primit în serviciile publice ale statului, de nu va fi înzestrat cu testimoniile sau diplomele necesare, conform cu natura postului ce va ocupa“. Sunt acestea câteva elemente care indică nu numai intenția strict modernă a stabilimentului, dar și principiile de bază ce stau la susținerea lui.

Pe de altă parte, fondarea mai întâi în capitala Moldovei a unei universități venea parcă să „pregătească“ – așa cum am sugerat deja – și ruina ei politică, oferind în schimbul pierderii rangului de capitală politico-administrativă o compensație care, dintr-o anumită perspectivă, n-ar fi fost de neglijat: rolul de capitală culturală. Cum au evoluat lucrurile, ce a însemnat acest nescris statut heidelbergian, dar devenit un

⁵ Reprodus în *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896*, Iași, Tipografia Națională, 1897, p.39-43.

mit cu o lungă tradiție, nu este greu de sesizat pentru cei ce urmăresc evoluția acestei universități de-a lungul timpului. În mod evident, Universitatea din Iași va fi tot mai mult considerată ca un stabiliment periferic, o „antecameră” pentru cea din București, cel puțin din perspectiva corpului profesoral. „Această Florență a românismului” – cum gratula orașul Mihail Sadoveanu, în 1935 – a fost departe de a reține toate forțele intelectuale pe care le-a format, le-a înălțat și afirmat. Pentru mulți intelectuali, universitatea de aici a fost doar o cale mai ușoară de pătrundere în rândul specialiștilor, a celor de la vârf. O dată titularizați în învățământul superior, la proxima ocazie nu puțini din ei au părăsit orașul fără cea mai mică remușcare, îndreptându-se – evident – spre universitatea metropolitană.

În ceea ce privește Bucureștiul însă, abia la 30 octombrie 1863 va lua ființă „Școala superioară de litere”, cu scopul de „a forma profesori gimnaziali în ramurile limbilor clasice și moderne, ale literaturii și filosofiei, istoriei și geografiei”⁶, și cam tot atunci a fost creată o „Școală superioară de științe”. Prin decretul domnesc nr. 765 din 4 iulie 1864, de fondare a Universității din București⁷, școlile mai sus amintite, alături de cea de studii juridice, vor constitui nucleul unei instituții moderne de învățământ superior.

La scurt timp, Legea instrucțiunii din 5 decembrie 1864⁸ va conferi ambelor universități și un cadru legal de dezvoltare, care în linii mari va fi valabil până la 1898⁹. Capitolul IV al Legii are în vedere învățământul superior, stabilind funcționarea a patru facultăți: filosofie și litere; drept; medicină; științe fizice, matematice și naturale. Totodată, se stabilește o relație directă între învățământul secundar și cel universitar, prin faptul că vor fi primiți ca studenți ordinari doar aceia care au o diplomă de bacalaureat. În privința organelor de conducere ale

⁶ V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864*, III, București, f.e., 1894, p.256.

⁷ Publicat în „Monitorul Oficial”, nr.149 din 7 iulie 1864.

⁸ Câteva articole, care aici ne interesează prea puțin, au fost modificate printr-o altă lege, decretată la 3 iulie 1865 și promulgată la 8 iulie 1865. Asupra acesteia vezi Ilie Popescu-Teiușan, *Contribuții la problema legislației școlare românești. Legea instrucției publice din 1864*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1963.

⁹ Asupra acestor două instituții vezi, în sinteză: Marin Popescu-Spineni, *Instituții de înaltă cultură. Învățământul superior*, Vălenii de Munte, Datina Românească, 1932; *Istoria Universității din Iași*, ed. Gh. Platon, V. Cristian, Iași, Edit. Junimea, 1985; Ovidiu Bozgan, *Universitatea București. Scurt istoric*, București, Edit. Universității București, 1994.

facultăților și universităților, se fundamentează o relație de subordonare față de Ministerul Instrucțiunii, așadar față de puterea politică, iar dacă se mai invocă și dependența bugetară se poate lesne constata că autonomia universitară devine iluzorie, doar prin câteva atribute, în fapt nesemnificative. Deși legal a fost prevăzută existența a patru facultăți, medicina nu a început să funcționeze efectiv decât din 1869 la București și 1879 la Iași, în cazul din urmă manifestându-se ulterior, în 1884, chiar o tentativă de desființare¹⁰.

Anii de început ai organizării universităților românești au fost marcați – am putea spune – de o criză de „conștiință” atât în plan teoretic, cât și practic, deși este semnificativ de remarcat faptul că până spre sfârșitul veacului al XIX-lea modelul lor organizatoric a fost cel francez. Asta nu a însemnat că factorii diriguitori nu au fost deschiși și spre alte provocări, spre alte modele, diversele sisteme universitare străine (îndeosebi cel german) fiind supuse mereu unor evaluări critice. Nu întâmplător, în 1886, Ioan Bogdan, viitor profesor și decan al facultății de filosofie și litere din București vreme de aproape două decenii, a fost însărcinat de Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor să întreprindă o călătorie în Germania și să întocmească un raport asupra organizării învățământului secundar și a legăturilor acestuia cu cel universitar¹¹. Scopul sintetizat de autor în preambulul voluminoasei lui analize este cât se poate de edificator: „Ne aflăm fără îndoială într-o epocă în care nu ne mai putem mulțami cu organizarea și cu metodele adoptate până acum. Cunoașterea organizărilor și metodelor străine ne este de neapărată trebuință pentru a îndrepta pe ale noastre, nu imitând, cum am făcut adeseori, fără nici o cumpănire, ceea ce ni s-a părut bun și a dat rezultate bune în alte țări, ci ceea ce se va arăta a fi mai potrivit cu spiritul și trebuințele poporului nostru”¹². Iar cu un an mai devreme, în 1885, B.P. Hasdeu primise din partea guvernului român o însărcinare asemănătoare, de a merge însă în Elveția, pentru a studia acolo cum

¹⁰ Pentru alte deosebiri între cele două centre vezi I.Gh. Șendrulescu, *Organizarea universităților din Iași și București până la 1878. Studiu comparativ*, în vol. *Universitatea din Iași, 1860-1985. Pagini din istoria învățământului românesc*, Iași, Universitatea „Al.I. Cuza”, 1987, p.53-60.

¹¹ I. Bogdan, *Raport asupra școalelor secundare din Germania*, prezentat domnului ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor în 26 septembrie 1886, București, Tip. C. Gohl, 1886, 260 p.

¹² *Ibidem*, p.VII-VIII.